

Оксана Анатоліївна Ковальова,
науковий співробітник сектору
«Соціалізація обдарованої дитини»
відділу проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.9.01

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ» У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

В статті представлено історичний процес дослідження феномена соціального інтелекту. Раскрито понимание понятия «интеллект» и выяснены подходы к анализу структур интеллекта. Определено место социального интеллекта в структуре интеллекта и выяснено его понимание в рамках различных подходов. Сделана попытка дать собственное определение понятия «социальный интеллект». Исследована разница между понятиями «социальный интеллект» и «эмоциональный интеллект», «социальная компетентность», «социальная одаренность».

Ключевые слова: интеллект, структура интеллекта, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, социальная компетентность, социальная одаренность.

The article presents the historical process of research of the phenomenon of social intelligence. It solves the understanding of the concept of "intelligence" and clarifies approaches to the analysis of structures of intelligence. The place of social intelligence in the structure of intelligence and its understanding within different approaches is identified. The attempt to give the own definition of "social intelligence" is initiated." It is investigated the difference between the concepts of "social intelligence" and "emotional intelligence", "social competence", "social cleverness".

Key words: intelligence, structure of intelligence, social intelligence, emotional intelligence, social competence, social giftedness.

Людство завжди шукало причини успіху в суспільному житті, намагалось зрозуміти, що дає змогу бути прийнятими в соціальних групах, досягати взаєморозуміння, користуватися повагою, впливати на членів суспільства та просувати власні ідеї, керувати іншими. Навіть пересічній людині зрозуміло, що успіху в житті не завжди досягають ті люди, які вчилися краще або мають найвищий рівень розумових здібностей.

Учені завжди шукали передумови, що можуть приводити людину до успіху. Однією з таких передумов науковці вважають рівень інтелекту людини. Однак однозначного визначення інтелекту та його структури досі не існує, а діагностичні методики IQ не є досконалими, тому не можуть точно спрогнозувати успіх навіть у певній професійній діяльності. У ХХ ст. у процесі розвитку теорій інтелекту з'явилися поняття «соціальний» та «емоційний» інтелект, а також «соціальна обдарованість» та «соціальна компетентність». Певним чином ці поняття пов'язані з успіхом людини у взаємодії з іншими людьми, але у науковій літературі їх часто вважають синонімічними. У вітчизняній психологічній науці поняття «соціальний інтелект» є мало розробленим. Ми спробуємо розібратися, що ж це за феномен і чим відрізняється від схожих понять.

Мета статті – з'ясувати зміст понять «інтелект» та «соціальний інтелект» на основі аналізу різних наукових підходів та теорій інтелекту.

Поняття «інтелект» у психології є найбільш суперечливим та дискусійним. Філософський словник тлумачить інтелект (від латин. *intellectus* – пізнання, розуміння, розум) як суб'єктивну здатність живих істот здійснювати соціально зорієнтовану діяльність, що виражається у пристосуванні до середовища та його творчій зміні [17]. У соціолого-педагогічному словнику під редакцією В. Радула [14] інтелект розглядається як здатність до мислення, раціонального пізнання. За психологічним словником «Інтелект (від латин. *intellect* – розуміння, пізнання) – це: 1) загальна здатність до пізнання і рішення проблем, визначає успішність будь-якої діяльності та є основою інших здібностей; 2) система пізнавальних здібностей індивіда: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви; 3) здатність до рішення проблем без проб і помилок в умі» [10].

Світова психологічна наука пішла досліджувала інтелект за двома напрямками: експериментально-психологічним та психометричним (тестологічним). Експериментально-психологічний напрям сприяв виникненню різних підходів до розуміння сутності

поняття «інтелект», серед яких існують такі: *феноменологічний* (В. Келер, М. Вертгеймер, К. Дункер); *контекстуальний* (соціокультурний) (Л. Виготський, П. Ружіс); *біологічний* (генетичний) (У. Чарлсворз, Ж. Піаже); *процесуально-діяльнісний* (А. Брушлінський, С. Рубінштейн, Н. Тализіна); *освітній* (Л. Виготський, В. Дружинін, С. Корнілов); *інформаційний* (Г. Айзенк, В. Звегенцев); *функціонально-рівневий* (Б. Ананьєв, Б. Величковський); *регуляційний* (Р. Стернберг); *метакогнітивний* (інтегративний) (В. Крамаренко, В. Нікітін, Г. Андрєєв, М. Смульсон, М. Холодна) [8].

Феноменологічний підхід розглядає інтелект як особливу форму змісту свідомості; генетичний – як засіб адаптації організму до вимог навколишнього середовища; соціокультурний – як результат процесу соціалізації; процесуально-діяльнісний – як особливу форму людської діяльності; освітній – як продукт цілеспрямованого навчання; інформаційний – як сукупність елементарних процесів переробки інформації; функціонально-рівневий – як систему різнорівневих пізнавальних процесів; регуляційний – як фактор саморегуляції психічної активності; метакогнітивний – як форму організації ментального (розумового) досвіду [18].

На відміну від вузького розуміння інтелекту, як мислення, більшість вчених сприймає його як систему пізнавальних процесів, серед яких мислення, відчуття, сприйняття, пам'ять та увага. Отже, узагальнене визначення інтелекту може бути таким: *інтелект – це сукупність психічних пізнавальних процесів, що забезпечують для людини можливість розуміти та змінювати світ.*

Психометричний напрям дослідження інтелекту виник через потребу розробити об'єктивні критерії (фактори) для вимірювання рівня розумового розвитку людини, у межах якого виникли факторні моделі інтелекту. У результаті значної кількості досліджень думки вчених розділилися. Так, сформувалися однорівневі моделі (багатофакторні теорії), згідно з якими, інтелект не цілісний. Існує багато рівноцінних незалежних факторів (Е. Торндайк, Л. Терстоун), а також ієрархічні або багаторівневі моделі, в яких фактори взаємозалежні, розташовані на різних рівнях та передбачають існування загального фактору інтелекту (Ч. Спірмен, Р. Кеттел, Ф. Вернон). Факторні моделі з часом еволюціонували в моделі, що базуються на особливих вимірах інтелекту, об'єднуючих певний вид здібностей (Дж. Гілфорд) або на компонентах розумових актів (Р. Стернберг).

Останнім часом з'являються теорії, що ґрунтуються на ще більш широкому тлумаченні поняття «інтелект» та виходять за межі когнітивної сфери. Так, Г. Гарднер [4] виділив вісім різних видів інтелекту: *лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, природно-випробувальний, міжособистісний, внутрішньоособистісний і музичний*. Учений вважав, що ці види інтелекту пов'язані з різними ділянками головного мозку та між ними є лише слабка кореляція.

Поняття «соціальний інтелект» виникло в рамках багатофакторних теорій. У 1920 р. Е. Торндайк виділив три незалежних види інтелекту: 1) *абстрактно-логічний*, 2) *соціальний*, 3) *конкретний*. Кожен з цих інтелектів має специфіку. Абстрактно-логічний інтелект – це здатність розуміти абстрактні, вербальні та математичні символи та відтворювати з ними дії. Конкретний інтелект – це здатність розуміти речі та предмети матеріального світу. Соціальний інтелект учений розглядав як «здатність розуміти інших людей та діяти або вчиняти мудро по відношенню до інших» [19]. Провідною функцією соціального інтелекту він вважав прогнозування власної поведінки та поведінки інших людей. Дж. Гілфорд [6] розвинув ідеї Е. Торндайка в кубічну модель структури інтелекту. Він розглядав власну систему як розширення потрібної класифікації інтелекту, запропонованої Е. Торндайком. За цією моделлю існує чотири типи інтелектуальних здібностей до: 1) оперування образотворчою інформацією; 2) засвоєння і використання матеріалів із символічним змістом, що впливає на здібність до впізнавання слів, проголошення та написання звуків, оперування числами і навчання цьому; 3) осягнення семантичного змісту понять, що описують різні явища, важливі для розуміння сенсу речей, описуваних за допомогою словесних понять; 4) розуміння поведінки оточуючих. Так, символічна та семантична складові в його системі відповідають абстрактному інтелекту, фігуральна складова відповідає конкретному інтелекту, а поведінкова – соціальному. Пізніше Дж. Гілфорд створив перший тест для виявлення рівня соціального інтелекту, чим переводить це поняття в розряд конструктів, що вимірюються. Наприкінці 50-х років ХХ ст. Дж. Гілфорд розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактору загального інтелекту і пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації.

Пізніше дослідження соціального інтелекту набувають популярності. Теорії, що виникли, можна згрупувати на основі трьох підходів [15].

1) *Соціальний інтелект як різновид загального інтелекту* (Р. Ріджіо, Д. Кітінг). Дослідники порівнювали загальний та соціальний інтелект, але не змогли визначити різницю. Цьому є пояснення: дослідники використовували лише вербальні способи оцінки соціального інтелекту.

2) *Соціальний інтелект як самостійний вид інтелекту* (Дж. Гілфорд, М. О. Саллівен, М. Форд і М. Тісак, Л. Браун і Р. Ентоні, Р. Салман, Р. Стенберг). У дослідженнях вони використовують поведінкові та невербальні способи оцінювання. Ці автори визначили, що рівень соціального інтелекту відрізняється від академічного, але між ними є взаємозв'язок.

3) *Соціальний інтелект як інтегральна здібність спілкуватися з людьми*, що містить особистісні якості та рівень розвитку самосвідомості (Н. Кантор і Дж. Кілстром, С. Грінспен і Дж. Дріскол). Дослідники вважали психометричний підхід хибним. Вони включали соціальний інтелект до структури особистості,

а не до структури пізнавальних здібностей, а також визначали соціальні навички як інтелектуальні, так і неінтелектуальні компоненти.

Г. Айзенк в авторській моделі трьох концепцій показав співвідношення соціального та загального інтелектів [1]. Він пов'язував труднощі визначення інтелекту з наявністю трьох різних концепцій, які можна об'єднувати, але не можна протиставляти: *біологічного, психометричного та соціального інтелекту*. Біологічний інтелект є фізіологічною, нейрологічною, біохімічною та гормональною основою пізнавальної поведінки. Він пов'язаний зі структурами та функціями кори головного мозку та наслідуються генетично. Психометричний інтелект вимірюється тестами IQ. Його основою є біологічний інтелект, але окрім того свій внесок зробили культурні фактори, освіта, виховання та соціоекономічний статус. Цей вид інтелекту Ч. Спірмен назвав загальним фактором G. Соціальний інтелект за Г. Айзенком – це інтелект індивіда, що формується під дією умов певного соціального середовища. У цілому соціальний інтелект проявляється у використанні IQ для соціальної адаптації. Г. Айзенк об'єднав ці три концепції та показав їх взаємозв'язок (рис. 1).

У вітчизняній психологічній науці (переважно російській) дослідження соціального інтелекту почалось порівняно недавно. Довгий час термін «соціальний інтелект» не використовувався. Поширеними у соціальній психології є поняття «соціальна перцепція», «комунікативні здібності», «практичний розум». Першим поняття «соціальний інтелект» почав використовувати Ю. Смелянов [7]. Учений визначав його як сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіду, розуміючи під цим стійку, засновану на специфіці розумових процесів афективного реагування та соціального досвіду здібність розуміти себе, інших людей,

їх відносини та прогнозувати міжособистісні події. М. Бобньова вважає, що соціальний інтелект потрібно розглядати як особливу здібність людини, яка формується у процесі власної діяльності у соціальній сфері, сфері спілкування та соціальної взаємодії.

О. Бодальов описував соціальний інтелект як:

- соціальну перцепцію, тобто сприйняття та пізнання іншої людини;
- об'єднання критеріїв комунікативної компетенції, що забезпечують ефективне спілкування.

Багаторічні дослідження в сфері успішного спілкування дозволили В. Куніциній сформулювати чітке та змістовне визначення. На її думку, соціальний інтелект – це глобальна здібність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, що містять енергетичне забезпечення процесів саморегуляції. Ці риси зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняттю рішень. В. Куніцина вважає соціальний інтелект самостійним феноменом, а не проявом загального інтелекту в соціальних ситуаціях.

А. Южанинова розглядала соціальний інтелект на рівні з практичним та логічним інтелектом. Їх учена відносить до сфери суб'єкт-об'єктних відносин, а соціальний інтелект – до суб'єкт-суб'єктних. За визначенням А. Южанинової, соціальний інтелект – це інтегральна інтелектуальна здібність, що визначає успіх спілкування та соціальної адаптації.

Під соціальним інтелектом Н. Кудрявцева розуміє здібність до раціональних розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії. У дослідженнях з приводу співвідношення загального та соціального інтелекту, учена зробила висновок, що соціальний інтелект не залежить від загального.

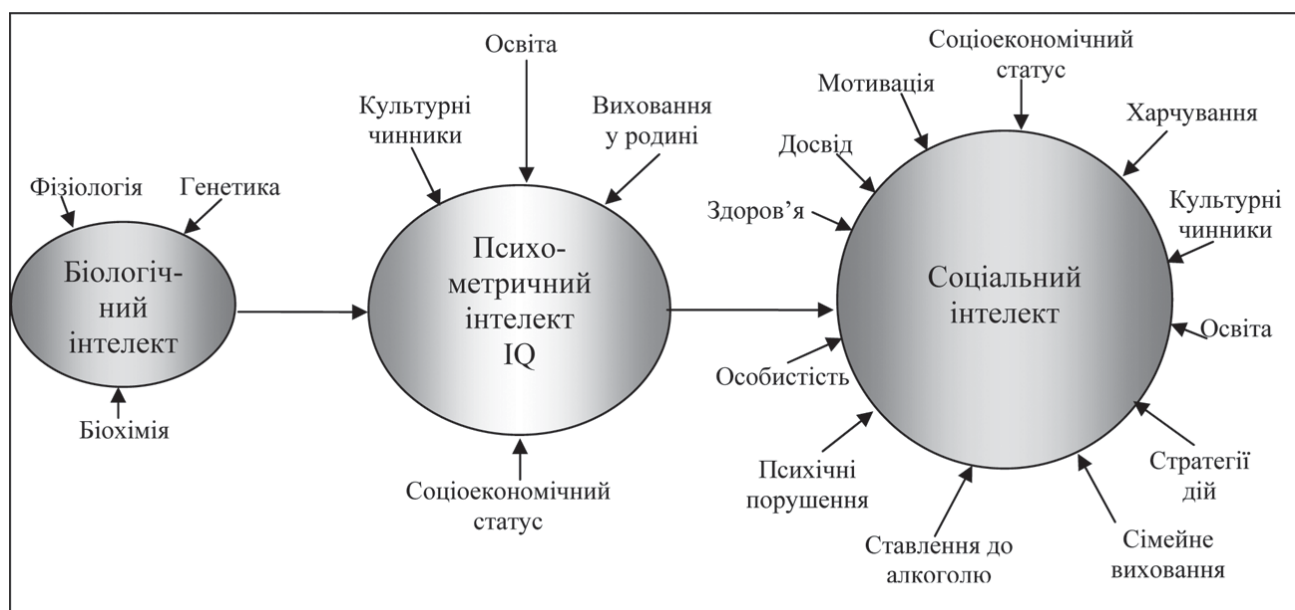

Рис. 1. Взаємозв'язок біологічного, психометричного та соціального інтелекту в моделі Г. Айзенка

Під соціальним інтелектом Д. Ушаков має на увазі здібність розуміти внутрішній світ інших людей, а також їхню поведінку. Він акцентує увагу на тому, що соціальний інтелект не поширюється на здійснення адекватних соціальних дій, а обмежується лише здібностями пізнання. Причина, на нашу думку, полягає в тому, що здібність ефективно діяти в соціумі залежить від низки факторів, серед яких темперамент, харизма, зовнішність, а не лише інтелектуальні дані.

О. Савенков досліджуючи два види інтелекту – соціальний та емоційний, стверджує, що їхній поділ є непродуктивним, а також те, що емоційний інтелект можна вважати компонентом соціального інтелекту.

На нашу думку, узагальнене визначення соціального інтелекту може мати наступний вигляд. *Соціальний інтелект – це сукупність спеціальних пізнавальних здібностей людини, що пов'язані з особистісними якостями, емоційними та вольовими процесами, які забезпечують сприйняття, розуміння, прогнозування поведінки та управління нею у міжсуб'єктних відносинах.* Важливо також підкреслити, що ми обмежуємо поняття «соціальний інтелект» когнітивними процесами, але об'єктом пізнання у такому разі є поведінка, пов'язана з емоційною та вольовою сферами. Особливістю соціального інтелекту є пізнавальна активність у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Під суб'єктом ми розуміємо людину (соціальну групу), яка має волю, активно та свідомо діє та пізнає [3].

В останні десятиліття можна спостерігати відродження інтересу до поняття «соціальний інтелект». Поштовхом до цього була поява близького за змістом конструкту – *емоційного інтелекту*. Також близькими поняттями, що використовуються для позначення здібностей у сфері соціальної взаємодії, є поняття «соціальна обдарованість» та «соціальна компетентність». На нашу думку, незважаючи на близький зміст цих понять, кожне з них має власне семантичне значення, а необережне використання понять може завести у глухий кут. Тому, спробуємо розмежувати ці поняття. Говорячи про інтелекти маємо на увазі когнітивні здібності. Якщо об'єктом когнітивних процесів соціального інтелекту є поведінка, то емоційного – емоції. Наприклад, Г. Гарськова дає таке визначення емоційного інтелекту – це здатність розуміти ставлення особистості, репрезентовані в емоціях та керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу [5]. І. Андреева дає наступне визначення: «емоційний інтелект – це системний прояв інтелектуальних здібностей до аналізу, обробки та використанню емоційної інформації» [2].

На нашу думку, емоційний інтелект (більшість його компонентів) є складниками соціального інтелекту, як більш широкого та складного поняття. У поняттях соціального інтелекту, соціальної компетентності та соціальної обдарованості загальним є слово «соціальний», що окреслює сферу прояву феномену. Але різниця буде виходити зі змісту слів «інтелект», «компетентність» та «обдарованість». Психологи

розглядають обдарованість як складне психологічне явище, невіддільне від особистості; як наявність здібностей, їх своєрідне поєднання, від якого залежить можливість успішної діяльності. Обдарованість, за визначенням Дж. Рензулі [11], є поєднанням трьох компонентів: мотивації, орієнтованої на виконання завдання, видатних інтелектуальних здібностей та креативності. Компетентність науковці [12] визначають як інтегративне утворення особистості, що інтегрує знання, вміння, навички, досвід та особистісні властивості, що зумовлюють прагнення, здатність та готовність розв'язувати проблеми та завдання, які виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи значущість предмету та результату діяльності. Отже, соціальна компетентність та соціальна обдарованість, на нашу думку, є більш широкими та складними поняттями, а соціальний інтелект їх компонентом.

Узагальнимо аналіз результатів досліджень, виявлених нами при вивченні соціального та загального інтелектів [16], а також визначимо, що необхідно вивчати та обґрунтовувати у подальших дослідженнях.

1. Наявність невисоких кореляційних зв'язків між тестами соціального та загального інтелектів (не більше $r = 0,3$).

2. Наявність позитивних кореляцій соціального інтелекту з особистими якостями.

3. Наявність негативних кореляцій між інтелектуальними досягненнями у ВНЗ та соціальною компетентністю.

4. Соціальний інтелект використовує подвійну репрезентацію: вербальну та невербальну (або інтуїтивну), причому, невербальна є більш ефективною. Діяльність з використанням рефлексії виявляється менш ефективною, аніж невідрефлексована.

5. Суб'єктивне «зважування» мотивів інших людей, що характеризує соціальний інтелект, міститься у сфері континуальних, а не дискретних процесів. Континуальні процеси у сучасній психології досліджуються у сфері сприйняття, а не мислення.

6. Знання, що використовує академічний інтелект, отримано за результатами спеціально організованого процесу навчання. В основі соціального інтелекту містяться неявні знання, що виникають імпліцитно, тобто через досвід спілкування, у процесі отримання людиною власного досвіду, взаємодії зі світом. Можливість звернення до власного досвіду є характерним для соціального інтелекту.

7. Негативний кореляційний зв'язок між соціальним інтелектом та емпатією [9].

Таким чином, у статті було зроблено спробу проаналізувати становлення поняття «інтелект» у різних наукових теоріях. Нами сформульовано узагальнене визначення інтелекту. **Інтелект** – це сукупність психічних пізнавальних процесів, що забезпечують людині можливість розуміти та змінювати світ.

За результатами аналізу різних концепцій структур інтелекту визначено місце соціального інтелекту у структурі інтелекту у психометричних та експериментально-психологічних підходах, а саме,

як: різновид загального інтелекту, самостійний конструкт та інтегральну здібність. На основі багатьох експериментальних досліджень більшість науковців вважають соціальний інтелект незалежним, але таким, що пов'язаний зі загальним інтелектом. Вони також визнають його зв'язок з особистісними якостями, афективними та вольовими процесами. Також нами було визначено відмінності між поняттями «соціальний», «емоційний» та «соціальний інтелект».

Дослідження розуміння феномену соціального інтелекту дозволило вивести узагальнююче визначення: *соціальний інтелект – це сукупність спеціальних пізнавальних здібностей людини, пов'язаних з особистісними якостями, емоційними, вольовими процесами, що забезпечують сприйняття, розуміння, прогнозування поведінки та управління нею в міжсуб'єктних взаєминах.*

Використані літературні джерела

1. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд [Текст] / Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 112–116.
2. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена [Текст] / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78–86.
3. Брушлинский А. В. Психология индивидуального и группового субъекта [Текст] / под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 368 с.
4. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта [Текст] / Г. Гарднер. – М.: «Вильямс», 2007. – 512 с.
5. Гарскова Г. Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию [Текст] // Ананьевские чтения-99: Тезисы научно-практической конференции. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. – С. 25–26.
6. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта [Текст] / Дж. Гилфорд; под ред. А. М. Матюшкина // Психология мышления: сборн. переводов. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433–456.
7. Емельянов Ю. Н., Кузьмин Е. С. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга [Текст]: учеб. пособие / Ю. Н. Емельянов, Е. С. Кузьмин. – Л.: ЛГУ, 1983. – 103 с.
8. Єфименко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/section3/article_efimenko.pdf
9. Куницына В. Н. Межличностное общение [Текст]: учебник для ВУЗов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
10. Психологический словарь [Текст] / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
11. Рензулли Дж., Рис С. М. Модель обогащающего школьного обучения [Текст] / под ред. Д. Б. Богоявленской // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М., 1997. – С. 214–242.
12. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи [Текст] / Н. В. Лук'ячук, Н. А. Климова, О. А. Ковальова, Ю. Ю. Савченко та ін.; за заг. ред. Н. В. Лук'ячук і Н. А. Климової. – К.: Інститут обдарованої дитини. – 2014. – 154 с.
13. Руда Н. Л. Соціальний інтелект у структурі інтелекту / Н. Л. Руда // Проблеми сучасної психології, 2013. – Вип. 21. – С. 621–629. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pspl_2013_21_56.
14. Соціолого-педагогічний словник [Текст] / за ред. В. В. Радула. – К.: «Екс Об», 2004. – 304 с.
15. Трубина А. А. Исследование взаимосвязи социального интеллекта с акцентуациями характера у подростков [Текст]: магистерская диссертация / А. А. Трубина // Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Институт социальных и политических наук, Департамент психологии, Кафедра социальной психологии и психологии управления. – Екатеринбург, 2014. – 98 с.
16. Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта [Текст] / Д. В. Ушаков; под ред. Д. В. Любина, Д. В. Ушакова // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 11–29.
17. Філософський словник [Текст] / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
18. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.: ил. – (Серия: «Мастера психологии»).
19. Thorndike E. L. Intelligence and its use / E. L. Thorndike // Harper's Magazine. – 1920. – P. 227–235.